

METAFORA U OSNOVNOŠKOLSKOJ NASTAVI HRVATSKOGA JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI

Tatjana Pišković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
tpiskovi@ffzg.unizg.hr

Sažetak

Metaforički je način mišljenja univerzalan i ljudima urođen pa svakodnevne metaforične iskaze kao rezultate toga kognitivnog procesa govornici uzimaju zdravo za gotovo i ne doživljavaju ih kao figurativne, nego kao posve prirodne i uobičajene. Takve općeprihvaćene metafore obično se nazivaju okamenjenim ili leksikaliziranim metaforama i funkcioniraju kao leksički mehanizam kojim se izvode sekundarna značenja višeznačnih riječi (primjerice glava kupusa, list papira, noga stola, jagodica prsta, krilo zrakoplova). Figurativnost metaforičnih iskaza govornici primjećuju tek kada se kognitivni metaforički obrasci iskoriste za jedinstveno jezično povezivanje dviju naoko nespojivih domena, što je osnova za nastanak metafore kao stilske figure. Ta se izazovna realizacija metafore prva uvodi u hrvatske osnovnoškolske kurikule iako se u njezino dešifriranje mora uložiti ozbiljan kreativni i intelektualni napor koji iziskuje određenu zrelost. U radu se nastoji uputiti na to kako bi metodički opravdanije bilo da se funkcioniranje metaforičkih transfera počne poučavati na primjerima leksičkih metafora, odnosno jezičnih jedinica dobro poznatih učenicima iz svakodnevne komunikacije. Na tim bi jednostavnim primjerima učenici osvještavali i prepoznavali povezivanje dviju različitih domena na temelju sličnosti, postupno rastvarali metaforički mehanizam i pripremali se za suočavanje s mnogo zahtjevnijim stilskim metaforama.

Ključne riječi: leksička metafora, konceptualna metafora, stilska metafora, udžbenici, nastava hrvatskoga jezika i književnosti

UVOD

Poticač za ovaj rad bilo nam je višegodišnje predavačko iskustvo na kolegiju *Hrvatska leksikologija* pri Odsjeku za kroatistiku zagrebačkoga Filozofskog fakulteta gdje se svake godine sve više uvjeravamo u to da nekim studentima nije posve jasno što je metafora i po čemu se razlikuje od metonimije. Riječ je o studentima diplomskoga studija, odnosno studentima četvrte i pete godine, koji bi osim školskoga znanja o metafori trebali akumulirati već i ozbiljno studijsko znanje o tom fenomenu.

Prvi korak u istraživanju studentskoga nerazumijevanja metafore bio je osvrt na to kako se u okviru studijskoga programa kroatistike pristupa metafori i zašto do diplomskoga studija studenti ne uspijevaju ovladati metajezikom za opis metafore ni iznaći praktične alate za prepoznavanje metafore u kontekstu. Pritom se ne može izbjeći prisjećanje na vlastito studiranje i način na koji su profesori na kroatistici i komparativnoj književnosti krajem 20. stoljeća tumačili metafore u jeziku i književnosti. U tom prisjećanju jasno se kristalizirala frustracija koju su studenti osjećali od prve godine studija – frustracija time što su neki profesori podrazumijevali da su studenti prve godine došli na studij opremljeni ozbiljnim i vrlo zrelim znanjem o metafori i metonimiji. Usuđujemo se konstatirati da je riječ o zabludi koja proizlazi ili iz nepoznavanja osnovnoškolskih i srednjoškolskih nastavnih programa ili iz neke naivne nade da će budući studenti u onih nekoliko mjeseci između završetka srednje škole i početka studija samostalno istraživati ozbiljnu teorijsku literaturu o metafori.

Jedan od najvećih problema vjerojatno leži u tome da ne postoji dobar kontakt između osnovnoškolskih i srednjoškolskih nastavnih programa s jedne strane i sadržaja srodnih kolegija u visokoškolskom obrazovanju s druge strane. Drugi je veliki problem to što u osnovnoškolskim i srednjoškolskim udžbenicima ima mnogo pogrešaka koje se uporno ponavljaju, a mogle bi se izbjeći kad bi te udžbenike recenzirali kompetentni sveučilišni profesori. U vezi s temom koja se problematizira u ovom radu to znači da postoji golem jaz između načina na koji se o metafori govori učenicima u osnovnoj i srednjoj školi i načina na koji se o metafori govori studentima na humanističkim studijima.

Pregledani su osnovnoškolski udžbenici hrvatskoga jezika i književnosti objavljeni između 2002. i 2021. godine da bi se utvrdilo kada se i kako termin *metafora* uvodi u nastavni program i koje informacije o metafori hrvatski učenici prve usvajaju, a onda i dugoročno pamte. Pritom je potvrđeno da se udžbenička i metodička praksa poučavanja metafore u hrvatskim osnovnim školama ne podudara s visokoškolskim definiranjem toga leksičkog fenomena te da se opis metafore kao leksičkoga mehanizma kojim se proizvode sekundarna značenja višeznačnih riječi u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima strogo odvaja od metafore kao stilskoga mehanizma kojim se proizvode stilske (pjesničke) figure. Drugim riječima, u dijelovima udžbenika u kojima se obrađuju jezikoslovni sadržaji govori se o *doslovnom* i *prenesenom značenju* kao dvjema vrstama značenja koja hrvatske riječi mogu imati, pri čemu se preneseno značenje nikad ne naziva metaforom. S druge strane, u dijelovima udžbenika u kojima se obrađuju književni sadržaji spominje se metafora kao „stilsko izražajno sredstvo“ i definira se kao preneseno značenje. Iako je posve razvidno da se u oba slučaja koristi sintagma *preneseno značenje*, ta se dva mehanizma nigdje ne dovode u vezu, čak ni u integriranim udžbenicima, što odaje dojam strogoga razdvajanja dvaju polja unutar predmeta koji se zove Hrvatski jezik: s jedne je strane polje jezika, s druge strane polje književnosti. Pritom je termin *metafora* rezerviran isključivo za stilsku figuru, dok njemu srodan i po mehanizmu djelovanja istovjetan leksički mehanizam ne zaslužuje to ime.

U sljedećem će se odjeljku navesti primjeri koji potvrđuju taj metodički propust, nakon čega će se predložiti da se u oba slučaja govori o metafori, ali da se razdvoje dvije njezine podvrste: *leksička metafora* kao mehanizam za izvođenje sekundarnih značenja višeznačnih riječi i *stilska metafora* kao mehanizam za proizvodnju stilskih figura. Temeljni teorijski i metodološki okvir za raslojavanje metafore ostvarene jezikom bit će spoznaje kognitivne lingvistike (Lakoff i Johnson, 1980 [2015]; Geeraerts, 2010) te neuroznanstvenih i psiholoških istraživanja metafore (Gildea i Glucksberg, 1983).

PREGLED OBRADE METAFORE U OSNOVNOŠKOLSKIM PRIRUČNICIMA HRVATSKOGA JEZIKA

Udžbenici, čitanke i radne bilježnice odabrane za ilustraciju obrade metafore kronološki će se poredati te će se citirati i kritički komentirati dijelovi koji se odnose na metaforu.

Najstariji je pregledani udžbenik *Hrvatski jezik 6* Zorice Lugarić i Nebojše Koharovića (Profil, Zagreb, 2002). U poglavlju „Pravo i preneseno značenje“ (str. 5–6) metodički je predložak pjesma Mladena Kušeca Što tko ima odakle se preuzimaju sintagme *klokanov džep*, *šišmišev radar*, *osine strijele* i *kameleonovih sto odijela* za ilustraciju „prenesenog ili neizravnog značenja“ imenica i pritom se suprotstavljaju svakodnevnim sintagmama *džep na kaputu*, *radar u zračnoj luci*, *strijela kao oružje* i *skupa muška odijela* u kojima se realizira „pravo, osnovno ili izravno značenje“ tih imenica. Pravo se značenje definira kao „očekivano (...) značenje u određenoj jezičnoj okolini, kako ga razumije većina govornika i kako je opisano u rječnicima“, a preneseno kao „značenje (...) koje se ne očekuje“. Potom se pojašnjava da „[r]ječnična okolina i značenijski sustav njezinih dijelova određuje izravno ili preneseno značenje neke riječi“. Prvi je problem u tome što su definicijske odrednice *očekivano* i *neočekivano* neinformativne i neprozirne pa rezultiraju kružnim definicijama pravoga i prenesenoga značenja. Drugi je problem to što se preneseno značenje ne naziva metaforom, a primjeri su preuzeti iz pjesme koja je kao književni žanr najčešće mjesto realizacije stilske metafore. Autori ne razlikuju leksičku metaforu od stilske metafore iako su si metodičkim predloškom stvorili idealne uvjete za taj postupak. Naime, primjere stilskih metafora iz Kušecove pjesme mogli su usporediti sa svakodnevnim leksičkim metaforama poput *zebre na cesti*, *krila aviona*, *glave kupusa* i *noge stola* te uputiti na srodnost tih dvaju mehanizama, ali i na njihove razlike. To bi ih dovelo do uvida da nije samo pravo značenje „opisano u rječnicima“, kako tvrde u definiciji, nego da je pravo značenje u rječnicima opisano pod brojem 1 (npr. ZEBRA ‘1. prugasta afrička životinja’), dok je značenje izvedeno leksičkom metaforom opisano pod brojem 2 (ZEBRA ‘2. isprugano mjesto na ulici koje označava pješački prijelaz’). Nadalje, na to bi mogli nadovezati objašnjenje da Kušecove stilske metafore nisu zabilježene u rječnicima jer su jedinstvene i originalne i da se svaki pjesnik trudi proizvesti nikad čuvenu metaforu pa je nemoguće da opći rječnici registriraju svaku tako nastalu pjesničku figuru i da to, uostalom, nije zadatak općih rječnika. U tom je smislu mnogo

preciznije i metodički opravdanije govoriti o *primarnom* i *sekundarnom* značenju višeznačnih riječi nego o pravom i prenesenom, izravnom i neizravnom ili očekivanom i neočekivanom značenju. Takve se sintagme ne pojavljuju u suvremenoj literaturi o leksičkoj semantici jer su neprecizne, neinformativne i – na kraju krajeva – netočne.

Naposljetku, definiranje sekundarnoga značenja kao „prenesenoga“ najveća je pogreška naših osnovnoškolskih kurikula u vezi s metaforom i teško ju je ispraviti čak na diplomskom studiju kroatistike. Zašto metafora nije „preneseno značenje“? Zato što se njome ne prenosi značenje, nego **ime**. Kada pješački prijelaz nazovemo zebrom, nismo mu pripisali svojstva žive četveronožne afričke životinje niti smo tu životinju poplegli na cestu, nego su nas pruge na cesti podsjetile na pruge na zebrinu tijelu, zato smo njezino **ime** prenijeli na pješački prijelaz. Kada dio stola nazovemo nogom, ne znači da je poprimio svojstva ljudske noge kao što su koža, meso, kosti i celulit, nego je dobio njezino ime zbog sličnosti položaja (donji dio) i funkcije (nosi neku strukturu). Dakle, leksička je metafora prijenos **imena** s jedne stvari na drugu na temelju uočene sličnosti u boji, izgledu, položaju, funkciji i sličnim značajkama. Ni u jednom se pregledanom osnovnoškolskom udžbeniku ne može naići na takvu definiciju metafore.

U udžbeniku *Moj hrvatski 6* Stjepka Težaka i Zvonimira Diklića (Znanje, Zagreb, 2003) postoji poglavlje „Osnovno (pravo) i preneseno (nepravo) značenje riječi“ (str. 44–45) gdje stoji ovakvo objašnjenje:

Riječi imaju svoja značenja. Značenja riječi ovise i o vezi i odnosu među riječima u rečenici. Ovisno o tome značenja riječi, dakle, mogu biti **osnovna (prava, izravna) ili prenesena (neprava, neizravna)**. Ako se riječju iskazuje pravo značenje, onda govorimo o osnovnom značenju riječi (*Zrinka ima lijepu glavu. Krešimir leži na plaži. Šume jedra broda.*). Ako se riječju ne iskazuje pravo značenje, nego kakva druga pojava, kakvo drugo značenje, onda je to preneseno značenje riječi (*Marko je glava obitelji. Mate leži na novcima. Šume jedra parka.*).

U tom se udžbeniku također pojavljuju neprecizne odrednice *pravo* i *nepravo*, *izravno* i *neizravno* značenje, što rezultira kružnim definicijama koje dvanaestogodišnjacima doista ne mogu biti informativne. Preneseno se značenje nigdje ne naziva leksičkom metaforom. Osim toga, primjeri prenesenoga značenja navedeni u zagradama proizlaze iz različitih leksičkih procesa i ne mogu se smatrati ilustracijom istoga leksičkog fenomena: *glava* u značenju ‘glavni ili prvi u čemu’ (*Marko je glava obitelji*) pravi je primjer leksičke metafore za koju se u rječničkim definicijama sekundarnoga značenja imenice *glava* navodi upravo primjer *glava obitelji*; *ležati na novcima* (*Mate leži na novcima*) nije primjer prenesenoga značenja jedne od dviju punoznačnica iz te sveze riječi, nego je frazem koji se pamti kao zadana cjelina čije značenje ne nastaje pukim zbrajanjem značenja njegovih sastavnica; treći primjer (*Šume jedra parka*) nije ni leksička metafora ni frazem, nego stilska metafora koju nijedan govornik hrvatskoga jezika neće izgovoriti u svakodnevnoj, nepretencioznoj komunikaciji. Autori udžbenika tako pokazuju da spontano i intuitivno prepoznaju leksičku i stilsku metaforu kao podvrste istoga mehaniz-

ma, ali ih ne uspijevaju razlučiti niti uspijevaju artikulirati razliku među njima: prvo, zato što samo stilsku realizaciju nazivaju metaforom, pa se taj termin pojavljuje samo u čitankama; drugo, zato što stilske metafore navode kao primjere „prenesenog značenja“ u udžbenicima za jezik i uopće ih ne nazivaju metaforama.

Sve spomenute poteškoće uočavaju se i u udžbeniku *Hrvatska krijesnica 7* Slavice Kovač i Mirjane Jukić (Ljevak, Zagreb, 2014). U poglavlju „Odnosi među riječima“ (str. 115–117) govori se o *osnovnom* i *prenesenom* značenju riječi, ali se potom ne naziva metaforom jer se taj termin u udžbenicima iz jezikoslovnoga gradiva prohibira nekim nepisanim zakonom. U tom udžbeniku propust je posebno uočljiv zato što se polazi od proznoga predloška koji vrvi očitim *stilskim* metaforama. Primjerice jedno od pitanja za učenike glasi ima li Crv u uvodnoj priči osnovno ili preneseno značenje i od njih se, dakako, očekuje da prepoznaju preneseno značenje. Naime, Crv se kao personificirani aktant pojavljuje kao podstanar Savjesti, a njegova je aktancijalna uloga to da potpuno istjera Savjest iz domaćina-čovjeka. To je originalna, jedinstvena metafora koja funkcionira kao stilska figura, a ne kao konvencionalno sekundarno značenje višeznačne imenice poznato svim govornicima hrvatskoga jezika zabilježeno u općim rječnicima. Na taj se previd nadovezuju nove pogreške i još složenija pitanja. Učenici moraju definirati osnovna značenja riječi *crv* i *savjest* i prepoznati imaju li osnovno ili preneseno značenje u rečenicama *Muči me crv sumnje*, *Dosadan si kao crv*, *Radi poput crva*, *Osjećam grižnju savjesti*, *Imam te na savjesti* i *Peče me savjest*. Prvi je veliki problem u tome što je definiranje značenja riječi najzahtjevniji posao pri oblikovanju leksikografskoga članka, pa je pitanje što se u takvu zadatak može očekivati od učenika sedmog razreda. Vjerojatno bi imenicu *crv* definirali kao životinju, a ne onako kako stoji u Anićevu rječniku (2004): ‘naziv za ličinku većine kukaca, kreće se uvijanjem tijela’. No mnogo je teže od toga definirati apstraktnu imenicu *savjest*, za koju u Anićevu rječniku stoji sljedeće: ‘osjećaj moralne odgovornosti pojedinca izrastao iz njegove sposobnosti da svoje postupke ocjenjuje kao dobre ili loše’. Malo je vjerojatno da bi nastavnici i profesori hrvatskoga jezika spontano uspjeli artikulirati sličnu definiciju, a posve je sigurno da se učenici osjećaju frustrirano tražeći način da sažmu raspršena znanja o toj apstrakciji u suvislu, informativnu rečenicu. Drugi je veliki problem to što se od učenika traži da prepoznaju vrstu značenja imenica *crv* i *sumnja* u rečenicama u kojima se uopće ne realiziraju njihova osnovna ni prenesena značenja, nego je riječ o frazemima u kojima se te imenice pojavljuju kao glavne sastavnice. Dakle, značenje tih frazema ne proizlazi iz „prenesenog značenja“ imenica *crv* i *sumnja*, nego iz cjelovite frazeologizirane sveze riječi koja se temelji na složenim procesima resemantizacije i koja se uči i pamti kao cjelina čije značenje ne proizlazi iz pukoga zbrajanja značenja pojedinačnih sastavnica.

Učenicima se potom postavlja pitanje ima li riječ *savjest* jedno značenje ili više značenja i od njih se očekuje da zaključe kako ima više značenja. Na temelju toga konstatira se da riječi mogu biti jednoznačne i višeznačne, nakon čega se učenike pita koje su riječi jednoznačne. Teško je zaključiti što bi bio odgovor na to pitanje – osim očite kružne definicije da su to riječi koje imaju samo jedno značenje. Leksik je najotvorenija jezična klasa i ima neizbrojivo mnogo članova,

a proučavanje monosemije još je u povojima i zasad se samo može pretpostaviti da u leksiku hrvatskoga jezika ima više monosemni (jednoznačnih) nego polisemni (višeznačnih) riječi (usp. Krnić i Pišković, 2022). Ne može se od učenika sedmoga razreda tražiti da bez pomoći općega jednojezičnog rječnika nabrajaju konkretne riječi koje su isključivo jednoznačne.

Obrazac zadatka primijenjen na imenice *crv* i *savjest* ponavlja se u pitanju vezanu za imenicu *koža*: učenici najprije moraju definirati njezino osnovno značenje, a potom objasniti njezino preneseno značenje u rečenicama *Iskočit ću iz kože*, *On je kost i koža*, *Ima debelu kožu*, *Pokisla sam do gole kože*, *Koža mi se ježi*, *Osjetila sam to na svojoj koži*, *On je vuk u janjećoj koži*, *Učim na vlastitoj koži*. Osim toga, isti se obrazac ponavlja u radnoj bilježnici u poglavlju „Odnosi među riječima“ (Kovač i sur., 2014, str. 93), gdje učenici moraju objasniti značenje imenice *zid* u rečenicama *I zidovi imaju uši*, *Okružio se zidom šutnje*, *Podigli smo zidove među sobom* i *Blijed je kao zid*, a tek nakon dekodiranja tih „prenesenih značenja“ moraju odrediti doslovno značenje imenice *zid*. Dakle, najveći je problem u tome što autorice traže da učenici objasne značenje jedne sastavnice frazema, a to je nemoguće jer se značenje svake sastavnice frazema uspostavlja u odnosu prema drugim sastavnicama toga frazema. Ispravno oblikovan zadatak glasilo bi ovako: „Objasnite značenje sljedećih frazema.“ No tada bi se nastavna jedinica trebala baviti frazemima i oslanjati se – među ostalim – i na leksičke metafore objašnjene u nekom prijašnjem poglavlju.

U svim dosad spomenutim slučajevima autori udžbenika leksičku metaforu ne nazivaju metaforom iako govore o „prenesenom značenju“. Vrijeme je da pogledamo kako se o metafori govori kada se taj termin doista rabi, što se događa isključivo u čitankama i priručnicima hrvatskoga jezika vezanim za književnost.

U *Hrvatskoj čitanci 7* (Jukić i sur., 2020, str. 15–17) metafora se definira kao „stilsko izražajno sredstvo kojim se značenje jedne riječi zamjenjuje značenjem druge riječi (preneseno značenje)“. Ta definicija nije dostatan alat učenicima da svojim riječima protumače preneseno značenje pjesničkih slika u pjesmi *Opomena* Antuna Branka Šimića, da objasne izraze *rastajati se od zvijezda* i *živjeti punim plućima* te rastumače na koji način čovjek može dosegnuti zvijezde. Međutim, autorice potom nude „prikaz jednoga od načina nastajanja metafora“ koji se temelji na tezi da je metafora „skraćena poredba“.

oblaci kao jastuci mekani → *jastuci mekani* → *neбом plove jastuci mekani*

usporedba

drugi dio usporedbe

metafora

Od učenika se traži da primijene prikazanu metodu i osmisle nekoliko metafora, razmijene svoj rad s radom prijatelja iz razreda, odrede značenja metafora i komentiraju njihovu slikovnost. Vrlo je pohvalno to što se učenici potiču na oblikovanje vlastitih metafora prema opisanu modelu i to što se prepoznavanje metafora testira u razredu, među drugim učenicima. Da se u taj proces krene s primjerima leksičkih metafora (npr. *krilo aviona*, *glava kupusa*, *jagodica prsta*,

zebra na cesti i sl.), učenici bi lakše dekodirali stilske metafore i uočili da se te dvije podvrste metafore temelje na istom mehanizmu. No, kao što je istaknuto u uvodnom odjeljku, konvencionalni leksički metaforički obrasci u hrvatskim se osnovnoškolskim udžbenicima nikad ne nazivaju metaforom niti se povezuju sa stilskom figurom iako se oba mehanizma definiraju kao „preneseno značenje“. To se uočava i u radnoj bilježnici izdanoj 2020. u poglavlju „Hiperbola, metafora“ (Kovač i sur., 2020, str. 146–149) gdje stoji sljedeće: „Napiši stihove u kojima ćeš preoblikovati usporedbu u metaforu. Prisjeti se da metafora može nastati skraćivanjem usporedbe.“ Autorice učenicima daju sljedeći primjer: rečenica *proljeće je kao san* (usporedba) može se preoblikovati u rečenicu *proljeće je san* (metafora). Dakle, ponavlja se isti obrazac zadatka kao i u izdanju iz 2014, ali se, nažalost, ponavlja i pogrešna definicija metafore: „Stilsko izražajno sredstvo kojim se značenje jedne riječi zamjenjuje značenjem druge riječi naziva se metafora.“ Kako se „zamjenjuju značenja“ dviju riječi, zašto se to čini i nije li to načelo koje upravlja svim figurama riječi (tropima) i većinom figura misli (npr. ironijom, personifikacijom, paradoksom)? Budući da je metafora figura *riječi*, upravo je *riječ* u središtu metaforičkoga transfera – ona se prenosi na neki nov i neočekivan objekt ili na neku novu i neočekivanu pojavu oblikujući tako novo, neočekivano, začudno, figurativno značenje.

Na spomenuto poglavlje „Hiperbola, metafora“ nadovezuje se poglavlje „Ljubavna lirska pjesma“ (Kovač i sur., 2020, str. 150–151) u kojem je metodički predložak pjesma Vesne Parun *Ush-ih*. Od učenika se u 4. zadatku traži sljedeće: „Objasni preneseno značenje u 3. i 4. stihu. Napiši što za pjesnikinju predstavlja osmijeh voljene osobe.“ Riječ je o stihovima „Našla sam bis-er-kamen / U školjci tvog osmijeha“ koji su prototipni primjeri stilske metafore. Nevjerojatno je stoga da autorice u tom poglavlju uopće ne spominju metaforu i da tu tematsku jedinicu ni na koji način ne povezuje s prethodnom. Naime, i u poglavlju „Hiperbola, metafora“ kao metodički se predložak pojavljuje lirska pjesma (Josip Pupačić, *Proljeće*), a od učenika se očekuje da u stihovima „I ja sam obujmio vjetar“ i „Poljubio sam proljeće“ prepoznaju metaforu. Kako onda stihovi Vesne Parun nisu primjeri metafore i koja je razlika između njezinih „prenesenih značenja“ i Pupačićevih „metafora“? Naposljetku, ako to nije jasno autorima udžbenika ni doktorima filologije koji te udžbenike čitaju, kako bi moglo biti jasno učenicima sedmoga razreda?

Da ni autorima udžbenika nije posve jasno što je metafora, pokazuje još jedna vrsta zadatka. U poglavlju „Čitanje lirske pjesme“ u radnoj bilježnici *Hrvatski za 7* (Kučinić i sur., 2021, str. 176–179) metodički je predložak pjesma *Volio bih da me voliš* Jure Kaštelana iz koje učenici trebaju ispisati stihove „u kojima mladić u prenesenom značenju govori kako bi mu svi dani bili sretni kad bi ga djevojka voljela“. Problematično je to što se u jednom od sljedećih zadataka od učenika traži da prepoznaju stilsko izražajno sredstvo u stihu „Ako si noć, ja ću biti dan“, a kao mogući odgovori nude se kontrast, epiteti i onomatopeja. Jasno je da autori pitanja žele da učenik zaokruži kontrast, ali u tom se stihu pojavljuje i metafora koju bi učenici vjerojatno ispisali kao primjer mladićeva govora u prenesenom značenju. I bili bi u pravu jer različite vrste figura mogu kolidirati, stapati se i supostojati u istom stihu. To je, na kraju krajeva, odlika dobre poezije.

Još jedan problem u vezi s obradom metafore u osnovnoškolskim udžbenicima predstavljaju neodređena pitanja koja su postavljena odviše načelno i mogu imati više odgovora. U prvom dijelu integriranoga udžbenika *Hrvatski bez granica 7* (Levak i sur., 2021a, str. 10–11) nalazi se poglavlje „Dobriša Cesarić: *Slap*“ u kojem se metafora definira kao „stilsko izražajno sredstvo u kojemu jedna riječ ili izraz imaju šire, preneseno značenje“. I dalje: „Primjerice *kap* i *slap* u Cesarićevoj pjesmi predstavljaju odnos pojedinca i zajednice u kojoj živi.“ Slijedi pitanje za učenike: „Kojim riječima u prenesenom značenju pjesnik dočarava duginu ljepotu?“ Problem je u tome što je najprimjereniji odgovor cijeli četvrti stih pjesme („I sja i dršće u tisuću šara“), ali nije jedini; u obzir dolazi i sintagma *san u slapu*. Dakle, nisu „riječi u prenesenom značenju“ sredstvo oblikovanja metafore, nego njihove sveze. Zbunjujući je i sljedeći zadatak: „Objasni što je u pjesmi predstavljeno motivom duge: a) ljepota nesvakidašnjeg prizora u prirodi; b) snovi i ideali koje svaki pojedinac želi ostvariti; c) posebni trenutki u ljudskome životu.“ Moraju li se učenici odlučiti za jednu od ponuđenih interpretacija i potom argumentirati svoj izbor ili objasniti kako se sve tri interpretacije motiva duge mogu valjano argumentirati? Nadamo se da je potonje.

I u drugom dijelu istoga udžbenika nalaze se pitanja koja mogu imati više odgovora unatoč tomu što ih autorice oblikuju rezolutno, implicirajući da postoji samo jedan mogući odgovor. U poglavlju „Miroslav Antić: *Krila*“ (Levak i sur., 2021b, str. 8–9) stoji sljedeće pitanje: „Kojim izrazom prenesena značenja pjesnik naziva težnju za ostvarenjem želja i snova?“ Logičan bi odgovor bio – *krila*, no malo dalje stoji ovo pitanje: „I sam naslov pjesme u sebi krije preneseno, metaforično značenje. Što je iskazano tom metaforom?“ U tom slučaju na prvo bi se pitanje kao odgovor nametao prvi stih pjesme („Ako hoćeš da odletiš“), a *krila* bi se mogla protumačiti kao sredstvo ili način ostvarenja snova. No ako je nama teško „pogoditi“ koje odgovore očekuju autorice pitanja, vjerujemo da su učenici sedmoga razreda tim pitanjima zbunjeni i zbog njega frustrirani. Na spomenuta se pitanja nadovezuje i ovo: „Pronađi i ostale metafore u pjesmi.“ Budući da je cijela pjesma izrazito metaforična, a da se učenicima ne nudi nikakav konkretan alat za dekodiranje te stilske figure, pitanje se jednostavno moglo svesti na sljedeći imperativ: „Interpretiraj pjesmu.“ Isti se problem uočava u poglavlju „Ratko Zvrko: *Tvoja staza*“ (Levak i sur., 2021b, str. 112–113). Učenici moraju ispisati metaforu iz pjesme koja je cijela metaforična i aforistična, zasićena gnomama i variranjem motiva staze, ceste i puta kao metafora ljudskoga života. Osim toga, pitanje je mogu li učenici sedmog razreda odgovoriti na ovo konkretno pitanje: „Objasni preneseno značenje stihova *i odlučno, čvrsto kreni / za nečujnim nekim zvukom*. Što predstavlja taj zvuk?“ Riječ je, pretpostavljamo, o unutarnjem glasu, intuiciji, intrinzičnim željama i ambicijama; mogu li trinaestogodišnjaci generirati i artikulirati takvu misao?

U *Hrvatskoj čitanci za sedmi razred* Anita Šojat (2020, str. 85) definira metaforu neprecizno kao i svi spomenuti autori: „Metafora – stilska figura kojom se značenje jedne riječi ili izraza prenosi na drugu riječ ili izraz (preneseno značenje).“ Međutim, hvale je vrijedno ono što autorica

nadovezuje na tu definiciju: „Rabi se u književnosti i ostalim umjetnostima, ali i u svakidašnjem govoru.“ Prepoznavanje metafore kao općega mehanizma ljudskoga mišljenja i izražavanja put je prema povezivanju leksičke i stilske metafore i uočavanju njihova zajedničkog kognitivnog ishodišta, kao i put prema zaključku ovoga rada.

PRIJEDLOG OBRADE METAFORE U OSNOVNOŠKOLSKIM PRIRUČNICIMA HRVATSKOGA JEZIKA

Golem pomak u tumačenju metafore donosi teorija konceptualne metafore Georgea Lakoffa i Marka Johnsona (1980 [2015]) koja počiva na sljedećim trima osnovnim pretpostavkama: 1. metafora je u prvom redu kognitivni fenomen, a ne jezični mehanizam, 2. metafora povezuje dvije konceptualne domene i 3. jezik je utemeljen na iskustvu i iskustvo oblikuje jezik (Geeraerts, 2010, str. 204). Lakoff i Johnson nazivaju metaforu *konceptualnom* zato što ju tumače kao kognitivni mehanizam s pomoću kojega razumijevamo stvarnost, i to tako da jednu vrstu stvari shvaćamo s pomoću druge na temelju fizičkoga, emocionalnoga, osjetilnoga i intelektualnoga iskustva sa svijetom koji nas okružuje (Klikovac, 2004, str. 9). To znači da metafora nadilazi površinsku jezičnu razinu jer prebiva u ljudskom umu utječući na to kako razmišljamo i oblikujemo predodžbe o svijetu koji nas okružuje (Raffaelli, 2015, str. 178). Stoga ishodište metafore valja smjestiti u ljudski um, a realizaciju na jezičnu razinu gdje se proizvode ove dvije vrste konkretnih metafora: *stilske metafore* kao figure kojima se stilski impregnira književni tekst i *leksičke metafore* kojima se izvode sekundarna značenja polisemnih leksema (Dragičević, 2007, str. 147–151). Stilskim se metaforama bavi stilistika, a leksičkim metaforama leksička semantika. Obje bi discipline pritom morale imati na umu da ljudska sposobnost metaforičkoga mišljenja omogućava jezično oblikovanje konkretnih metaforičkih iskaza, odnosno da stilska i leksička metafora izvire iz konceptualne metafore kojom se na temelju uočenih sličnosti misaono povezuju dvije različite domene (Pišković, 2024, str. 260–262; Raffaelli, 2015, str. 182).

Metaforičko je mišljenje univerzalno i ljudima urođeno, pa svakodnevne leksičke metafore uzimaju zdravo za gotovo i ne doživljavaju ih kao metaforične, nego kao posve prirodne i uobičajene (Lakoff i Johnson, 2015, str. 27). Njima se uspostavljaju konvencionalna sekundarna značenja polisemnih leksema (npr. *noga stola*, *jagodica prsta*, *krilo zrakoplova*), zbog čega se često nazivaju *okamenjenim metaforama*. Pomaknutost i očuđenost metaforičnih iskaza primjećuje se tek kad se konceptualni metaforički obrasci iskoriste za neočekivano i jedinstveno jezično povezivanje dviju domena, što je osnova za nastanak metafore kao stilske figure. Ta se izazovna realizacija metafore prva uvodi u hrvatske osnovnoškolske kurikule iako se u njezino dešifriranje mora uložiti ozbiljan kreativni i intelektualni napor koji iziskuje određenu zrelost. Primjerice metafore „rastajati se od zvijezda“ u pjesmi *Opomena* Antuna Branka Šimića, „Našla sam biser-kamen / U školjci tvog osmijeha“ u pjesmi *Ushit* Vesne Parun i „I ja sam obujmio vjetar“ u pjesmi *Proljeće* Josipa Pupačića mnogo su neprohodnije od *glave kupusa*, *zebre na*

cesti, pauka koji odnosi automobile, jagodice prsta i noge stola. Stoga bi metodički opravdanije bilo da se funkcioniranje metaforičkih transfera počne poučavati na primjerima leksičkih metafora, odnosno na riječima iz svakodnevne komunikacije koje su učenicima poznate i s pomoću kojih bi uočavali povezivanje dviju različitih domena na temelju sličnosti te postupno rastvarali metaforički mehanizam. Mogućnost da uoče metaforu u svakodnevnom jeziku učenicima bi mogla biti dobra priprema i motivacija za dekodiranje zahtjevnih stilskih metafora koje ih u sadašnjem nastavnom programu zbunjuju i frustriraju.

Možda u osnovnoj školi ne treba spominjati konceptualnu metaforu (iako bi se i taj mehanizam mogao obraditi na način pristupačan i razumljiv trinaestogodišnjacima), no svakako bi trebalo razlučiti ove dvije vrste jezičnih metafora: svakodnevne *leksičke* metafore, kojima se izvode sekundarna (a ne prenesena, neočekivana ili neprava) značenja višeznačnih riječi, i originalne *stilske* metafore, kojima se ukrašava književni tekst.

ZAKLJUČAK

Mehanizam djelovanja metafore kao prijenosa *imena* s jedne domene na drugu lakše je učenicima šestoga ili sedmoga razreda objasniti na primjerima leksičkih, svakodnevnih metafora, nego na primjerima stilskih metafora iz lirskih pjesama. Kada se učeniku metafora objasni kao mehanizam s pomoću kojega je zebra kao afrička životinja posudila svoje ime zebri kao pješačkom prijelazu, neće ju nikad zaboraviti. Zašto se pruge na cesti nazivaju zebrom? Zato što podsjećaju na pruge na zebrinu tijelu. Takav prijenos imena s jednoga predmeta na drugi na temelju sličnosti zove se metafora. Kada se tomu dodaju krilo aviona, noga stola, jagodica prsta, glava kupusa, pauk koji odnosi nepropisno parkirane automobile, učenici će shvatiti načelo na kojem se zasnivaju metafore. Tada ima smisla tražiti od njih da pronađu metaforu u lirskoj pjesmi – metaforu koju je pjesnik osmislio samo za tu pjesmu i koju prije nisu čuli. Razumijevanje metafore na svakodnevnim primjerima ohrabrilo bi učenike da se upuste u dešifriranje zakučastih stilskih metafora.

Neuroznanstvena i psihološka istraživanja metafore potvrđuju da čovjek drukčije procesira leksičke i stilske metafore (Gildea i Glucksberg, 1983). Stupanj konvencionaliziranosti metafore utječe na to kako se ona mentalno obrađuje. Leksičke su metafore općeprihvaćene i svakodnevne; stilske su metafore originalne i jedinstvene. Govornici ne doživljavaju leksičke metafore kao afektivne iskaze niti su svjesni njihove metaforičnosti, nego ih spontano rabe u svakodnevnoj komunikaciji i uzimaju ih zdravo za gotovo. U dešifriranje stilskih metafora moraju uložiti ozbiljan trud, a ni to im ne jamči uspjeh. Stoga su tvrdnje psihologa da se leksička metafora procesira brže od stilske još jedan dokaz i poticaj za to da se tim redom podatci o metaforama posreduju učenicima u osnovnoj školi.

IZVORI

- Jukić, M., Kovač, S., Kraševac, I., Težak, D., Tunuković, M. i Valec-Rebić, M. (2020). *Hrvatska čitanka 7*. Zagreb: Ljevak.
- Kovač, S. i Jukić, M. (2014). *Hrvatska krijesnica 7. Udžbenik*. Zagreb: Ljevak.
- Kovač, S., Jukić, M. i Bašić, M. (2014). *Hrvatska krijesnica 7. Radna bilježnica*. Zagreb: Ljevak.
- Kovač, S., Jukić, M. i Zagorec, D. (2020). *Hrvatska krijesnica. Hrvatska čitanka 7. Radna bilježnica*. Zagreb: Ljevak.
- Kučinić, G., Lovrenčić-Rojc, G., Lugomer, V., Sykora-Nagy, L. i Šopar, Z. (2021). *Hrvatski za 7. Sedmica. Radna bilježnica*. Zagreb: Profil Klett.
- Levak, J., Močibob, I., Sandalić, J., Pettő, I. i Budija, K. (2021a). *Hrvatski bez granica 7. 1. dio*. Zagreb: Školska knjiga.
- Levak, J., Močibob, I., Sandalić, J., Pettő, I. i Budija, K. (2021b). *Hrvatski bez granica 7. 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lugarić, Z. i Koharović, N. (2002). *Hrvatski jezik 6*. Zagreb: Profil.
- Šojat, A. (2020). *Snaga riječi 7. Hrvatska čitanka za sedmi razred*. Zagreb: Školska knjiga.
- Težak, S. i Diklić, Z. (2003). *Moj hrvatski 6*. Zagreb: Znanje.

LITERATURA

- Anić, V. (2004). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198700302.001.0001>
- Gildea, P. i Glucksberg, S. (1983). On understanding metaphor: The role of context. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 22(5), 577–590. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(83\)90355-9](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(83)90355-9)
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek.
- Krnić, M. i Pišković, T. (2022). Hrvatski leksemi s najviše značenja. U: I. Marković, I. Nazalević Čučević i I. M. Gligorić (ur.), *Riječi o riječi i Riječi. Zbornik u čast Zrinki Jelaska* (str. 685–708). Zagreb: Disput.
- Lakoff, G. i Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226470993.001.0001>
- Lakoff, G. i Johnson, M. (2015). *Metafore koje život znače*. Prevela Anera Ryznar. Zagreb: Disput.
- Pišković, T. (2024). *Uvod u leksičku semantiku hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Raffaelli, I. (2015). *O značenju. Uvod u semantiku*. Zagreb: Matica hrvatska.

METAPHOR IN ELEMENTARY SCHOOL TEACHING OF CROATIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Abstract

The metaphorical way of thinking is universal and innate to humans. As a result, speakers take everyday metaphorical statements as natural outcomes of this cognitive process and do not perceive them as figurative but as entirely common. Such widely accepted metaphors are usually referred to as petrified or lexicalised metaphors and function as a lexical mechanism by which the generally accepted secondary meanings of polysemous lexemes are derived. Speakers notice the figurative nature of metaphorical statements only when cognitive metaphorical patterns are used to create an unexpected and unique linguistic connection between two incompatible domains. This process forms the basis for the emergence of metaphor as a stylistic device. This more complex realisation of metaphor is the first to be introduced into the Croatian elementary school curriculum, although its deciphering requires significant creative and intellectual effort, as well as a certain level of maturity. Therefore, in this article, we aim to highlight that it would be more methodologically appropriate to introduce the concept of metaphorical transfer through lexical metaphors—language units familiar to pupils from everyday communication. By using these simple examples, pupils would gradually recognise the connection between two different domains based on similarity, progressively unravel the metaphorical mechanism, and prepare themselves to engage with more complex stylistic metaphors.

Keywords: *lexical metaphor, conceptual metaphor, stylistic metaphor, textbooks, teaching of Croatian language and literature*